

ÓMAGYAR MEGAKADÁSJELENSÉGEK: RÁSKAY LEA TOLLBOTLÁSAINAK TÍPUSAI

HAADER LEA

„*ím itt e kő, de föntről e kő se látható,
nincs műszer, mellyel mindez jól megmutatható*”
(Radnóti)

Bevezető megjegyzések

A rejtett agyi folyamatok feltérképezése hibák, nyelvbtlások segítségével a pszicholingvisztika fontos kutatási területe. „A hibák azért fontosak – írja Gósy Mária –, mivel azokra a folyamatokra, illetőleg működéseikre utalnak, amelyekről nem kaphatunk közvetlen információt a hibátlan közlések elemzésekor” (2002: 192). Ebből a célból épültek/épülnek különféle nyelvekre nézve a nyelvbtláskorpuszok; immár a magyarra vonatkozóan is tekintélyes mennyiségű vizsgálati anyag áll rendelkezésre (vö. a *Beszédkutatás* 2004. évi kötetét). De mit mondhatunk régebbi, élőszóban vagy műszerelesen el nem érhető korok megakadásairól és az azokból levonható következtetésekről? Mik a történeti pszicholingvisztika lehetőségei és vizsgálati anyagának forrásai például az ómagyar korra nézve?

Mint már annyiszor, itt is tapasztalnunk kell, hogy a jelenség történetileg – bár relevanciája kétségtelen – nehezebben megközelíthető. Egy ilyen megakadaskorpusz csakis írott, kéziratot források alapján jöhet létre, mégpedig hosszadalmas és alapos filológiai munka árán.

A történetiségből azonban más speciális problémák is adódnak: az ómagyar kori szövegprodukción – a szövegmásolás – mentális folyamatai nincsenek tisztázva. Ezt az **írottból** → **írott** szövegprodukción szakirodalmi megállapítások és gyűjtött anyagom alapján jelenleg a következőkben látom. A szövegmásolás legalább két nagyobb fázist foglal magában:

(1) Az olvasást annak alfázisaival együtt: az optikai ingerből induló dekódolást, a graféma–fonéma megfeleltetést, majd a szófelismerést, a megértést. Ebben a fázisban fontos, hogy a graféma–fonéma megfeleltetés elvégzésével a folyamat a beszédpercepció szintre kapcsol át (vö. Gósy 1999: 240).

(2) Az írás fázisát: az írott szöveg produkciójához szükséges fonéma–graféma megfeleltetés elvégzését, majd a leírás műveletét (vö. Lengyel 1999: 3).

Történetileg ezeket a folyamatokat még tovább komplikálja a fonéma–graféma viszonyok ómagyar kori sokszínűsége, az, hogy a korban két alapvetően különböző elvekre épülő írásrendszer volt használatos, és hogy ezek jelentős mértékben keveredtek is. (Másképp viszont ezek a nem normatív állapotok, körülmények egyben lehetőséget, segítséget is jelentenek a mentális folyamatokba való betekintésre.) A valós idejű szóbeli megakadásokhoz képest az is jelentős különbség, hogy míg a beszélt nyelvben a hiba elkövetése és annak korrekciója lineárisan követik egymást, sőt olykor a javítás annyira önkéntelen lehet, hogy a beszélő szinte nem is észleli, hogy javított (vö. Gósy

2002: 194), addig az általam vizsgált szövegekben (és talán általában az írásprodukciónban is) ez nem így van. A hibát a scriptor mindig észleli (a javítatlanul maradt esetekkel a megakadás definíciója értelmében nem foglalkozunk), a korrekciónak az ideje azonban kitolódhat, pontosabban legalább kétfázisú:

– vannak hibák, amelyeket a szövegalkotó rögtön észrevesz és (lineárisan) korrigál – ilyenek a megkezdet és félbehagyott betűk, a félig leírt és törölt, majd újrakezdett szavak stb.;

– és vannak olyanok, amelyeket később, az utólagos átolvasáskor, az emendálás-kor javít (igen gyakran rubrummal) – tipikusan ilyenek az interlineáris, marginális betoldások, de erre gyanúsak a hosszabb törlések is.

Mindez kétfajta olvasási módot feltételez: az első, a másolással összefüggő a dolog természeténél fogva kisebb egységeket azonosít, míg az utólagos, ellenőrző jellegű olvasás értőbb, és tartalmilag nagyobb egységeket fog át.

Ahogy a szinkrón beszédkutatásban a megakadások egyéni és általános vonásokat is hordoznak, ez a történetiségben sincs másként. Ezen felül természetesen a korról is van mondanivalójuk: korszpecifikusak is. Ezúttal az egyéni sajátosságokat szeretném vizsgálni, azt, ami kódexkiadási munkám során már régóta feltűnt: hogy hibatipológiája jellemzi a scriptort. Bibliai parafrázissal: hibázásod is elárul téged.

Eddig Sövényházi Márta megakadásait vizsgáltam részletesen az ÉrsK. 1–310. lapja alapján (Haader 2009), most könyvtárosi elődjének, Ráskay Leának a hibáit veszem szemügyre. Mindketten azonos kolostorban, a Nyulak szigeti domonkos zárdában működtek a XVI. század első harmadában némi időeltolódással, ami azonban nem haladta meg a tíz évet,¹ tehát a kor szempontjából egyidejűnek vehető.

Ahogy Sövényházi Márta művének vizsgálatakor, a megakadás-definíciónak megfelelően most is csak azokat a szöveghelyeket veszem figyelembe, amelyek a scriptor által javítva vannak. Ráskay ugyanis számos helyet hagyott javítatlanul is, például: *meg nagyobýgeýgya* (95/13–14).

Ráskay Lea megakadástípusai

Ráskayról azt állapítják meg a CornK. és a PéldK. közlétevéoi, hogy sokat hibázik (Bognár–Levárdy 1960: 289–90). Szerencsére, mondhatnánk, mert így nyújt lehetőséget arra, hogy szövegprodukciónak mentális folyamataiba kissé jobban beelélésünk. Az általa létrehozott öt kéziratból a jelenlegi megállapítások az életmű közepére helyezhető DomK. (1517) alapján esnek. Ennek két oka is van, amelyből az egyik tisztán gyakorlati: a kiadások közül a PéldK. és a CornK. a Codices Hungarici-sorozatban láttak napvilágot, ezekhez nem készültek filológiai jegyzetek, a másik talán lényegesebb, hogy erre az időszakra feltehetőleg egy gyakorlott, épp fénykorában levő scriptor szövegprodukciónak vehető vizsgálat alá.

1. Betűbetoldások

A korrekció módja: interlineáris betoldás

– Indítéka többször a fonémaegyértelműsítés. A korabeli helyesírási gyakorlat, amelyben még nem uralkodik az egy fonéma–egy jel megfelelés, ugyanis bizonyos

¹ Scriptori ténykedésük összehasonlítását l. Haader 2008.

szóalakokban kétértelműséget enged meg, ezeket korrigálja az emendáláskor Ráskay. Ilyen módon ezek az esetek nem annyira a scriptori megakadás korrekciói, hanem feltehetően inkább a nyelvi tudatosság fokmérői (természetesen nem tudhatjuk, mi állt az alapszövegben):

vigj̄azuau (51/19)², ahol az *y*-t rubrummal (tehát biztosan utólagosan) toldotta be – hogy a szó a *vigaszván*-nal ne legyen összetéveszthető;

meeg (258/1, 155/2).

– Mindamellet egyszerű hangjelölési korrekciók is előfordulnak – a fővariáns irányába:

Atj̄am (86/3),

jḡj̄ekevzev (8/9).

– Külön érdemes kitérni az *ö* jelölésével kapcsolatos betűbetoldásokra, amelyek megítélése már bonyolultabb kérdés. Ráskay korrekciói általában azt mutatják, hogy az eredetileg illabiális szöveg labializálása zajlik (ugyanilyen javításokra más kódexekből ennél jóval több példa van):

Eressen → *Erevssen* (248/10–11);

zergest → *zevrgest* (227/13).

Ráskay helyesírásában az *ö* fonéma jele az *ev*. Ugyanakkor az *ö* jelölése a nyelvjárásilag, nyelvtörténetileg hozzá közel álló *ü* jelölésétől nem válik el teljesen. Benkő Loránd *Magyar nyelvjárástörténetében* (1957: 73–4) felhívja a figyelmet az *ö* és *ü* jelölésének gyakori azonosságára. A DomK. helyesírását elemző táblázat (Komlóssy 1990: 15) az *ev* betűkapcsolatot megadja az *ü*, (*ű*) fonéma jelölésére is, mindamellet, hogy az *ü*, (*ű*)-t *u* és *v* grafémák is jelölhetik (*ö*-t azonban nem). A táblázat gyenge pontja, hogy részben nem a fonéma-megfeleltetésekből indul ki, részben pedig nem különböztet meg fő- és mellékvariánsokat, ami ebben az esetben fontossággal bírna. Párhuzamnak – ismerve Ráskay konzekvens másolói attitűdjét – a kései kódexek közül érdemes megneézni a HorvK.-et (Haader – Papp 1994: 23; sajnos ennek a hangjelölési táblázata is még mindig a betű–hang megfeleltetés alapján készült): ebben az *ö* jele *ev* és *eu* (utóbbi feltehetően ritkán), az *ü* jele pedig fővariánsként *v*, ritkábban *ev* és *u*. Az ugyancsak a Nyulak szigeti scriptoriumban a DomK.-nél egy évvel korábban íródott GömK. több kezének hangjelölési gyakorlata azt mutatja, hogy az *ü* jelölése inkább egygrafémás (*v*, *w*, *u*), az *ö*-é betűkapcsolatos (*ev*, *ew*) (vö. Papp 2004: 103–29).

Ezek alapján a *jvttem* → *jevtttem* (267/10) és a *kezzvl* → *kezzevl* (251/25) korrekciókból az olvasható ki, hogy itt *ü*→*ö* szembenállásról van szó, azaz *ü*-zö alakok vannak *ö*-re változtatva. Ha ugyanis az *ü*-nek ritka, az *ö*-nek viszont gyakori megjelenési formája az *ev*, nem feltételezhető, hogy Ráskay utólag ne a fővariáns irányába korrigált volna; a *közüil* szó adataiban egyébként (TESz., EWUng.) a középső nyelvállású labiálisok látszanak elsődlegesnek. Hasonló intenciójú a némileg furcsább *zwk*→*zewk* (138/6) javítás. Ez nem tipikus ugyan, de egyrészt a szóban forgó adat környezetében ötször is

² A betoldott betű félkövérrel van kiemelve.

előfordul a különben ritka *w* jelölés (általában *u*, de itt nyilván *ü* értékben³), másrészt a *szükség* származék az előző lapokon több esetben (egy kivétellel) és általában is a kódexben (vö. TESz., EWUng.) *ev*-vel fordul elő. A 7–8. sorra korlátozódó halmozódó *w* jelölések és a kivételnek számító *zvkség* (137/12–13) inkább talán azt sugallja, hogy a forrásszöveg lehetett más helyesírású, és a scriptor valamilyen okból gyakorlatával ellentétben nem volt kellően résen.

Ezek a javítások mindenesetre azt mutatják, hogy Ráskay hangjelölésében az *ö* és *ü* jelölése akaratlagosan elkülönült egymástól, s így az *ö* munkájában jobbra eldönthető, hogy az *e*-zű alakokkal *ö*-zű vagy *ü*-zű alakok állnak-e szemben (a kérdéstről vö. Benkő 1957: 73–4).

– Kifejejtett és utólagosan betoldott betűk nem túl nagy számban, de előfordulnak a kódexben:

szó elejéről:

egyhazban (98/3–4);

ezeke (151/17);

haraggal (41/2, utána azonosan kezdődő szó, a *hanem* jön – a szókezdő *h* hiánya vagy plusz megléte általában külön kérdés);

szó belsejéből:

deakot (301/18),

kevnÿveznyÿ (90/16),

holtak (69/4);

szóvégről:

kevzevt (89/14).

2. Betűcserék

– zöngés~zöngétlen cserék

leggyakrabban a *k~g* váltakozás fordul elő, amire Ráskaynak sajátos, külön betűformája is kialakult (mindemellett nagyon gyakran javíthatlanul is marad):

(*g* →) *rokonsagÿ* (102/7);⁴

(*k* →) *egessegerevl* (169/19);

(*k* →) *hog el* (321/26 – itt a grafémát veszi tekintetbe);

dudasara (235/9 – a szóeleji *d* fölött egy *t* van betoldva; a bizonytalanságot jelzi, hogy mindkettő áll);

<*hÿrtet*> *hÿrdettetnek* (76/5);⁵

³ Ez a megfeleltetés hiányzik a hangjelölési táblázatból (vö. Komlóssy 1990: 15).

⁴ Zárójelben áll, amiből javított, félkövérrel, amire javított.

⁵ A < > a törlés jele.

remenlem hog az vr isten meg <aty> agya az my keuansagonkat (298/15 – számos más esetben az atya 'pater' helyett is a zöngés változatot használja, itt épp ellenkezőleg)

– *a~o*

Ebben az esetben is a használat bizonytalanságára utalnak azok az adatok, ahol mindkét lehetőséget megtartja: az alapbetű és az interlineáris betoldás is áll.

meg tjltattok jgeen erevssen (136/15–16 – az o fölött a áll, de az o nincs törölve);

zouokat (234/6 – ugyanúgy);

(o →) *meg jndultatot vala (150/13 – rubrummal javítva);*

(a →) *egyhazahoz (175/5 – az o interlineárisan megismételve)*

– *h* javítóbetű

Mivel hibás betűk elfedésére szolgál, más indítékokból történő javításokkal is érintkezik, legtöbbször morfoszintaktikai korrekciókban fordul elő.

(v →) *veh^htevt (113/8 – egyben anticipáció vagy perszeveráció is);*

(t →) *le teryez^hkevdueen (316/3–4, a javítás a sorvégre esik; műveltetés → visszahatás);*

(t →) *papanak parancholaty^h meg mondatot volna (321/13–14 cselekvő → szenvedő);*

(ÿ →) *jgassagom nem zenued^h el enne sok gonozsagokat (178/4 tárgyas → alanyi);*

(b →) *vala nemzettel nemes^h de erkevlchel vala nemesb (194/1 – egyben anticipáció is);*

(ba →) *jt romaban lakozyk alvaan predicallash^hnak dolgaban (33/7 – egyben perszeveráció vagy anticipáció is);*

(ba →) *lata ez ayatos azzonyallat bodogsagos azzonyonk mariat az processio^hh^hnak feyen (195/3 – ragcsere)*

– egyéb (vegyes)

palatális-veláris mutató névmás (deiktikus funkció):

(e→) *lelevk evtet evl^{ny} az kevuen (329/10);*

mondanayak az fraterek az responsoriot: Sub venite sancti dei (146/2 – az a fölött e áll, de az a nincs törölve);

(e→) *az eghaznak aytöj (112/10, l. még 119/22);*

(e→) *navolyajokat* (9/17 – de l. e lap 24. sorában *neuolyajokat*, továbbá a 10/9-en is; a szó alakváltozatainak többsége *a*-val áll, de a TESz. épp Ráskaytól, a MargL.-ből idéz *e*-s alakot. Ez tehát a saját nyelvhasználat és a „sztenderd” közötti harc nyoma)

– metatézis, törléssel korigálva:

<capnal> *caplā* (335/24);

regulaj <eletter> *eletre* (86/23);

<zekee> *kezevel* (302/11);

es heetsagokban <es hvy hyv dyd.> *es hvy dychevsegegben* (206/19 – metatézis miatt írta újra a szót, majd a szöveg folytatásakor a következő szóban perszeverált, s ekkor az egészet törölte).

3. Anticipáció és perszeveráció

3.1. Anticipáció

A korrekció többnyire betűjavítással, olykor törléssel történik.

– Gyakori az aktuális helyet közvetlenül követő elem előrehozása:

(t →) *kereztnek* (121/2);⁶

(o →) *sokakat* (336/18);

(a →) *fratereknek* (132/7);

A következő elem lehet új szó kezdete is:

(e →) *azzonya eleyben* (296/13);

(z →) *el znyaduan* (147/4)

– Az aktuális helyet kettővel követő betű anticipációja némileg ritkább:

(z →) *jachodozvan* (56/5–6);

(n →) *kevnjerevn* (112/20)

– Az aktuális helyet hárommal követő betű előrehozatala még ritkább:

(e →) *fratertevl, fraternek* (314/16, 40/19);

(r →) *tevbrevr* (319/7);

<me> *nemevnemev* (232/4);

<to> *tvdomanjat* (6/11)

⁶ Az indukáló elem alá van húzva.

– Ráskay esetében azonban sokkal fontosabb egy különlegesebb anticipáció (vagy annak látszó jelenség), amikor későbbi szó(kezdet) van előrehozva, törléssel korrigálva. Ezek több ízben – annak ellenére, hogy megtalálható bennük a megakadást indukáló, anticipált elem – gyanúsak lehetnek arra, hogy a scriptor alakított a szövegben, akár úgy, hogy beletett egy jelzöt, akár úgy, hogy szórendet változtatott:

monduan ezbevl nagyj <pelda> gonoz peldat kj jevnj (65/9);

oly chodalatos az ev tyzteletj ·es ev <dychyre> kegjes dychyretynek zolgalatyaban oly nagy (192/25);

Az ev <keze> ekes kezeyt (237/5);

Ez az <kjnyer> természet felet valo kjnyer (330/21);

nemelj nylast az <meh> [a javítóbetű funkciójú h l-ből van javítva] menyorzagon : Melj nylason (147/6);

Melj latasnak vjsagat <meg ertven> chodalvan : es jegezeseet bevlchen meg ertven (15/22);

chak <ba> felelm nekevl : de meeg ennek felette batron es vigan (26/1);

<hog> vgj mond antonius ersek : hog chak az vr isten tugja (145/16);

Azert mykoron <egy> ez keet fratereknek egyk (334/22);

hog mjkoron <fel> ez predictor zerzet fel tamadna (182/25);

tholosanak tartomanyaban tevrtenek <nemelj> meg fogny es adatnj velagy byronak jtjletjre nemelj eretnekeket (77/13);

lattel volna az regy zerzetevsevkben chodalatos <gye> isteny gyeredetevsgevt (314/3);

legottan az erdeg<et> <kyt> el futa kyt az ablakon lat vala (270/10)

3.2. Perszeveráció

Ezt a fajta megakadást többször indukálja korábbi szókezdet, mint egy-egy szóalakon belüli korábbi betű. De ha szóalakon belüli perszeverációról van szó, feltűnik, hogy míg az anticipációnál a közvetlenül rákövetkező betű indukált a leggyakrabban, ezen ellentétes folyamatnál a megakadást megelőző harmadik betűnek van leggyakrabban ilyen szerepe. Természetesen nem kizárólagosan, de megelőző betű egy esetben sem hat:

(k →) *fratereknel* (222/6);

(v →) *fevldre* (128/14)

az azonos betűszekvenciának is szerepe lehet a tévesztésben:

panazol vala <azokkrol> azokrol (246/22 – mint látható, a scriptor a korrigálás módjában rapszodikus, de általában véve szívesen töröl olyan esetekben is, amikor könnyű lenne javítani);

(r →) *ierusalemnek* (51/21);

(a →) *Amen* (331/18)

Ráskay elég gyakran másol le, vagy kezd el korábbi szövegszavakat. Ha ezek közvetlenül megelőzik a megakadást, tényleges hibák, ha távolabb helyezkednek el, egyes esetekben esetleg szövegformálásra is lehet gyanakodni.

lelekben le ragazkoduan (140/3 – nincs törölve sem, az *e*-nek csak a kezdeményéig jutott el);

ez edesseges ember <ember> zent damancos atjank (144/22);

Ezeknek felette az nagyj <nagj> atja (182/11);

vala ez <gyenge> gyenge orcha alat (4/17 – az először leírtat törli);

mely mezzevl valo <me> fraterrek (322/13);

vala tudományban nagy mel<tosagban>tosaggal meg ekesevlt (31/22 – érdekes a bőséges törlés);

zent damancos atjank · vala dragalatos es <d> ekees (127/5);

edessen nekj zolt · halala jdejen <nekj> jelen volt (191/2)

esetleg szövegváltoztatás is szóba jöhet:

meg vagyon iruan zent damancos atjank eletekbe <jruan> hog menje erevsseggel (135/19);

hog zent damancos atjank volt meg sozatot az isteny bevlchessegnek es apostoly tanolsaggal <meg sozatot> sauauul (312/10 – szokatlan a hangjelölés, és furcsa a szerkesztésmód – alapszöveg?)

3.3. Anticipáció és/vagy perszeveráció

Ilyenkor előre és hátra is van indukáló elem; helyenként lehet ugyan valószínűsíteni, hogy melyik hathatott inkább, de bizonyosságra kevés az esély:

(a→) *judaseual* (320/5);

(r→) *fraterrek* (144/7);

mas felevl meg <l> evleesnek (235/17);

az zekkel es az k zekben (148/1 – törlés nélkül állva hagyta);

erevsegyel meg vrban · <meg> mert ez betegsegevl maydan meg kevnjebedel (170/12)

4. Szótévesztés, avagy téves szótalálás (néha szóképzés) sztereotípiából következően

ez <m> keppen · Vala angliaban (246/17 – miképpen)

sztereotíp képzés által indukált téves szóalak:

az belsev elmenek kellemetevs<segeet> ekessegeet (42/20 – ez egyben anticipáció is lehet);

annak vtanna levn <vigassagna> vigaztalanak oruossaga (63/10 – nem független esetleg olyan anticipációtól, amelyben két következő elemrész is mozaikosan részt vesz; vagy egyszerűen sztereotípiából adódó téves szótalálás)

5. Morfoszintaktikai jellegű megakadások

A korrekció módja: betoldás, törlés és újrafrás, betűjavítás. A betoldás és a betűjavítás többnyire utólagosan történik, a törlés újrafrással közvetlen a megakadás utáni korrekció (névszóalakokban ez a leggyakoribb)

– igealakokban:

*tevrthethety vala (19/8 – betoldott betű; valószínűleg az azonos szekven-
cia miatt a hangérték nélküli h-val téveszthette össze a ható képző kezdő
h-ját);*

igeragok:

melyet adonk neked (331/1);

chak tyzen haton valanak az fraterrek (29/5);

igeidővel kapcsolatosan:

semmynek aleytatjyk (247/25 – e-ből);

kezereytjyk vala (57/9 – szintén e-ből);

mutatta volna (226/18);

a feltételes mód jelen E/3. alakjában két ízben is kerül a -ja/-je ragot:

predicalhatna<ya> (22/1);

kezereytetneek (140/8 – y-ből);

alanyi → tárgyas ragozás:

myert kerengevd ez helt (293/19 – z-ből);

függő idézetbe tévedt egyenes alak javítása:

mygnem esmeg azontwl ky <oldoztatom> oldoztatneek (332/23);

igenemet változtat:

lattattanek ez fratereknek ez bezedek mykeppen balgatagsag (166/23)

– névszóalakokban:

reginaldus mesterert (34/10) – az azonos betűkapcsolatoknak szerepe lehetett a megakadásban);

birtokos személyjel:

gonoz keuansagnak geryedetevssegenek hevsegetevl (37/23);

vigasztalásokra (97/17 – d-ből);

tárgyrag:

predicator zerzet bely fratert kyt ev jgeen zeret vala (323/15);

ez kegyses atya labajyt meg serty vala (120/3);

többszámjel:

harom pispeky meltosagokat · kyk evnekj adatnak vala (116/6);

névszóragok:

halakat ada bevseggel az fraterek<kel>nek (244/17);

meg mondak zent damancos atyank<hoz>nak (83/22);

Mely frater vala isten<ne>tevl meg vilagoseytatot (229/21);

Nemely frater romanak tartomanyabol (252/1 – *ban*-ből javítva);

kynek bezedet melto hynnj : hog mykoron egy jdevben zent damancos atyankkal vton menne (91/23; – *rol*-ből javítva, a téves ragban a *hinni* vonzatának szerepe lehetett);

monda zent damancos atyank az <betegert> betegnek (170/10);

szóvégről lemaradt ragok korrekciója az emendálásakor:

kysseb vagyok menden te irgalmassagydnal (228/19);

ez napj dolgynghan mynket meg tarchon (298/27);

az boltnak kevue le zakaduan evtet meg evle (68/20);

6. Szóbetoldás, szótagbetoldás

A korrekció általában marginálisok formájában, néha interlineárisan történik, sokszor rubrummal.

– Tipikusan megakadásos jelenségek a kihagyott és utólag betoldott szótagok. Ha a szóalak belsejében fordul elő, szerepet játszhat az azonos szekvencia:

tetemenjel (40/12 – ez olyan, mintha „fordított” perszeveráció lenne), esetleg *nyas nyajas* (79/14 – ez nem a szóban, hanem marginálisan van javítva); de lehet „közönséges” kifejejtés is: *Mykoron* (252/17).

Szóterjedelmű betoldásos szövegkorrekció a következő típusokban fordul elő:

– értelemzavaró szöveghiány megszüntetése (ezekben egyértelmű a scriptor hibázása):

*Es az aztalhoz zolgalonak **hagya** esmeg egy darab kenyeret (84/12);*

*jevy teremtev zent **lelek** (202/7);*

*hogha vinne valamy **penzt** ev vele (221/13);*

*Zent damancos atjank **vÿg** orchauul monda nekÿk (83/23)*

– a szövegben nincs grammatikai hiány. A latin forrásszöveg és a magyar alapszöveg ismerete nélkül nem tudható biztosan, hogy a betoldott részek kimaradtak-e eredetileg, azaz valódi megakadásról van-e szó, vagy pedig Ráskay Lea utólag pontosította velük a szöveget:

*Mely kenÿereket az aztalnak fejÿenel le teuek **vezteg halgatuan** hol evl vala zent damancos atjank (82/5);*

*hog oluasan es jmaduan **es aluuan** evket nezneyek (318/2);*

*panazola ez **zerzetes** azzonyallat (63/23)*

– Tipikus különféle viszonzyszók (névelők, igekötő, kötőszó, tagadószó, névtutó, segédige) és névmások (mutató, személyes) betoldása. Általában fel lehet tenni a kifejtést, kimaradást, bár az esetek egy részében alakuló, terjedő elemekről van szó: lehetséges, hogy az igekötő, névelő eredetileg talán nem is szerepeltek az alapszövegben.

*kere hog **az** bÿneseznek meg bochatna (177/23);*

*az sarkan mely **az** fratereket latasban be nyelt vala (40/10);*

*Es vala **egy** nouicius az zerzetben (112/6);*

*Az barátok kevzevt vala **ez** apat alazatos (169/2);*

*meg terueen ez frater az ev **el** raggattasabol (247/3);*

*es nemÿ alamysnakat **es** tezen vala (210/21);*

*zent damancos atyankat fel **nem** magasztatÿa (153/20);*

*soha ...meg **nem** chalt (46/19);*

névtutó jellegű elem kihagyása:

*medeneknek **elette** legottan tevkelletes egesseget nyere (334/11);*

*mykeppen ennek **vtanna** ez dolognak tevrtenety meg bÿzoneÿta (80/7);*

létige, elsősorban mint összetett igealak segédigei részének kihagyása és utólagos korrekciója:

*rettenetesen syralmasan kyalt **vala** (69/24);*

*aleg tarthagják **vala** meg (57/15);*

*tahat en megyem **vagj** (211/23);*

*hazoknal nagy kev essev es veez **levn** (204/14).*

E/3. személyes névmás betoldása esetén a funkció leginkább birtokos jelző, egy-egy esetben azonban alany, esetleg nyomósító szerepű:

*az **ev** fjaïj fraterj (18/14);*

*az **ev** nagy tevkelletevsseget (20/17);*

*es **ev** nem merneye magat meg vonny (207/24);*

*hog **ev** magokat...megtartanaya (204/20);*

*kyt **ty** mondotok (328/4)*

(A szöveghelyek szerinti megoszlás azt mutatja, hogy két helyen sűrűsödnek az ilyen betoldások, amiből ismét csak az alapszövegre lehet gyanakodni.)

Grammatikalizációs folyamat előrehaladtára (*úgyhogy* kötőszó) utal az *úgy* utalószó betoldása a *hogy* elé, mégpedig az összes – három – esetben a tagmondatokat elhatároló tagolójel utánra (egyszer nagy kezdőbetűs, tagmondatkezdő *Hog* elé):

*ez frat' meg betegevle jgeen nehezen · **vgy** hog aleytatneek lenny meg devglevtnek (308/20);*

*es kezdenek fergek kjjevny ev zemeybevl : **vgy** Hog az ev zomzegja...tyzen nyolc fergeket vet valaky ev zemebevl (164/2);*

*egj egy darab kenjeret elejgbe tennj · **vgy** hog meg elegendnek az meg zaparod darabokbol istentevl (84/13).*

7. Szövegformálási nyomok

A korrekció módja törlés.

– Ezek az adatok kezdetben az anticipációnál merültek fel, mert megvan bennük az előrehozott, törlést indukáló elem, de valamely megváltozott formában. Alapjában véve ezek a javítások a szövegbe való aktív beavatkozásra ébresztenek gyanút:

esmerven evmagat evnekjyk adosnak : lelkj magot <hyntuen> hyntenj evnekjyk : mjert ez velagjakat vezen vala ev tevlek (97/10);

hog menden teremtet <allatodat zeledsegdben byrod> allatot felyevl mulz zeledsegel (226/7);

bolondok zent damancos atjank erdeme myat <ertelmeet> yetteek ertelmeknek egesseget <v> (161/14);

<Zerelmet tarchatok>·Zerelmetek legeen alazatossagot tarchatok (134/22–23);

<Constantj napol belj> (k→)Kegesseges (i→) Ianos chazarnak jdejeben · venerany fraterrek egyeb fraterkel bochattatanak papatwl constanty napolyban az gevrevgevknek teuelgesevknek le <engele> engeztelesekre (326/11–12) – itt a nagybetűk utólagos, a törlés utáni javítások.

– Vannak azonban szép számmal olyan javítások is, amelyek esetében a törlést indukáló elemek a szöveggörnyezetben nem található meg, tartalmi ekvivalensek viszont jórészt fellelhetők. Ezek az esetek még inkább megvilágítják, hogy a scriptor beavatkozott a szövegbe: nemcsak egyszerűen másolt, hanem olykor – talán – két forrásból bizonyos mértékig kompilált is:

Mely dolgot mykoron az supprior bezellene <ez felyevl meg mondot> az koron valo priornak frater jsynardosnak (337/20);

It kezdetjyk zent damancos atjanknak zent testenek el temeteserevl <es felemeleserevl valo jras ez keppen monduan ÷> Es alazatos helyrevl · meltosagosb magasb helyre valo valtoztatasarol el vitelerevl ez keppen (149/22–23). A törlés rubrumos címben, a lap alján van, benne a szöveg-záró periódus is, majd ugyancsak rubrummal következik a cím folytatása a következő lapon, amely tartalmilag ekvivalens a kitorölt résszel. Mindez azt a gyanút ébreszti, mintha két forrásszöveg állt volna a scriptor rendelkezésére. Ugyanerre utalhatnak az alábbi törlések is:

Levn adamnak minden ev jdeje kyben ele · <ny> kylenechzaz es harmyc eztendevk (217/18 – feltehetőleg nyolcszázat akart először írni);

Es predikal vala nemetevl es dyakvl malasztosson · es <senki> vala meg ekesevlt nagy tanalc adasnak ayandokyual (238/13);

Ez azzonjallat <fogadast tevn> zent damancos atyankat hýva segedelmre (159/6 – mivel az előző lapon ugyanebben a szövegegységben többször áll ilyen fordulat, ez lehet szokásból másolás is);

– Bizonytalankodó szövegformálási szándékra utalnak a következő interlineárisan a megfelelő szó fölé betoldott (félkövérrel szedett) szavak is (8 adat):

*Es vala ez gevrek **zerechē** pap (326/20, 327/18);*

*Vala ez gevreg pap **barat** ev tekintetyben egygyevgyev (326/23, további helyek 327/1, 327/6, 327/11, 327/18, 327/24).*

Ennek a feltűnően sok javítást tartalmazó szövegegységnek (326–331) a későbbi részeiben (a 328. laptól) már nincsenek betoldások, nincs kettősség, a *pap*-ot felváltja a *barát*, a görög-öt a *szerecsen* vagy vagylagos megnevezés áll: *zerechen pap auagy barat*.

Másik effajta (rubrumos) sorközi betoldás:

*ez dolgot evnekj hadnj meltonak esmere **itile** (99/10).*

– Szokatlan jelenség, hogy később beírandó szónak (valószínűleg mértékegységnek, pl. *asztag*) helyet hagyott ki, a beírás azonban elmaradt:

egy [***] zenayokat el arultad es az penzeet el reytted (271/1).

– Az is előfordul azonban, hogy Ráskay egy-egy esetben emendáláskor egyenesen hibát tett a szövegbe. A következő adatban az ómagyar (nem egyértelmű) hangjelölésből adódott a szöveg félreértelmezése, s ebből a helytelenre javítás:

atjafjv̄j̄ zeretnek tevkellevssegerevl <nem> vala h̄j̄ve zent damancos atjank (27/9–10); – ’hív’-nek olvasta a *h̄ú* ’üres’ szót (lat. *non vacuus*), ezért törölte tévedésből a tagadószót, és toldotta be a birtokos személyjelet. Kérdés, lehetett-e előtte latin szöveg is...

Az alábbiakban Ráskay Lea és Sövényházi Márta hibatipológiájának összevetése következik:

Jelenség	Ráskay Lea		Sövényházi Márta	
	adatszám	százalék	adatszám	százalék
betűbetoldások	18	5,0	170	31,8
betűcsere	51	14,3	54	10,1
anticipáció	90	25,2	74	13,8
perszeveráció	43	12,0	69	12,9
anticipáció~	19	5,3	30	5,6
perszeveráció/komplex				
szótévesztés	4	1,1		
morfoszintaktikai jellegű	48	13,4	58	10,8
szóbetoldás	55	15,4	73	13,6
szövegformálás	29	8,1		
idegen nyelv (latinban)			7	1,3
Összesen	357		535	

Mi olvasható ki az itt felsorolt megakadásokból és azok arányszámaiból?

Ráskay megakadásaiban legjellemzőbbek a sorrendiséggel kapcsolatos hibázások. Ezeken belül is több mint kétszer gyakoribb az anticipáció, mint a perszeveráció. Az anticipációs típusú hibákat a beszédprodukcióban „jó” hibáknak tartják, mivel a tervezés előrehaladtára utalnak (vö. Gósy 2002: 199). Másoláskor is annak a jele, hogy az azonosításban a scriptor már előbbre jár, és ez befolyásolja a grafomotorikus kivitelezést. Ráskaynál a betűk anticipációja mellett a szavaké is jellemző, sőt ez a fontosabb, és ez a nagyobb egységek azonosítására utal. Meglepő viszont, hogy míg a betűk anticipációjánál a balról jobbra történő szemmozgás és a szófelismerés függvényében „szabályosan” a 2., 3. betű előrehozása várható, Ráskaynál a közvetlenül következő betű anticipációja feltűnő gyakoriságú. Sövényházi viszont, akinél az anticipáció döntően betűelőrehozatalt jelent, kétharmad-egyharmad arányban megfelel az elvárásnak. Sövényházi megakadásai között a perszeverációnak (amelyek „rossz” hibák, mivel ezeknél egy korábbi, tartósan megmaradó elem hat az időben később következő tervezésére; vö.

Gósy 2002: 199) jóval nagyobb a részesedése (13,8 : 12,9), Ráskaynál ez 25,2 : 12,0. A szóbetoldások területén mindkét scriptor alátámasztja azt a megfigyelést, hogy a fixálások döntően a tartalmas szavakra esnek. A kimaradt és az emendálásakor betoldott szavak főként a viszonyzó kategóriájába tartozó (és rövid) lexémák: névelők, igekötők, tagadószó, névtő, segédige, valamint névmások. A tartalmas szavak betoldásával Ráskaynak néhány értelemzavaró kimaradást is korrigálnia kell, Sövényházi Mártánál ez mindössze egyetlen esetben fordul elő.

Eltérő képet mutatnak a betűbetoldások és a betűcserék is. A betűbetoldások Sövényházinál 31,8%-ot tesznek ki, és főleg az *á* és *é* fonéma utólagos megkülönböztetésére irányulnak. Ráskaynál ebből összesen egy fordul elő (a *még* szóban), ő viszont az *ü~ö* megkülönböztetésében tartja fontosnak a fonéma-egyértelműsítést. Az ómagyar kor specifikuma, hogy ugyanazt a korrekciós szándékot – például illabiális alakok labializását – Ráskay Lea az általa alkalmazott többjegyű melléktesen írásrendszerben betűbetoldással, míg Sövényházi Márta az egyjegyű melléktesen betűjavítással (betűcserével) éri el. Ráskay esetében a labializálásnak (és általában véve a nyelvjárásiasságnak) jóval kisebb a szerepe a javításokban, mint társnőjének – nála ez majdnem elhanyagolható. Merőben más a helyzet a zöngés~zöngétlen korrekciók/bizonytalankodások esetében, amelyek Ráskaynál egyértelműen német kontaktushatásra engednek következtetni, míg Sövényházi javításai alapján nincs okunk ilyesmit feltételezni. A *h*-javítóbetű, a Nyulak szigeti scriptorium specialitása mindkét scriptor gyakorlatára jellemző.

Ami a korrekciók technikai oldalát illeti: Ráskay aránylag hamar folyamodik törüléshez, Sövényházi „javítósbab”.

A két scriptor megakadásjelenségeinek vizsgálatából a jelen anyag alapján az feltételezhető, hogy megakadásaik locusa a szövegprodukciónak talán nem ugyanazon a szintjén keresendő: a fonológiai tervezés szintjén Sövényházinál, az artikulációs tervezés szintjén Ráskay Leánál – feltéve természetesen azt, hogy az írottól→írott szövegprodukciónak a graféma–fonéma megfeleltetés elvégzésével a folyamat a beszédpercepció szinten folytatódik.

Egy kérdést még szeretnék megemlíteni. A szakirodalomban többször felmerült a kérdés Ráskayval kapcsolatban, hogy maga is fordított-e szövegeket, vagy csak szolgai másoló volt. Hibatipológiája alapján annyit bizton állíthatunk (vö. a szövegformálási nyomokra és a sorrendiségre utaló hibák bősége és komplikáltsága), hogy nemcsak szolgailag másolt, hanem esetleg bizonyos mértékig kompilált is. Hogy fordított-e, a fentiek alapján nem állapítható meg. Tudomásom szerint egy készülő doktori disszertáció a fordítás és forrás viszonyáról a Horvát-kódex kapcsán megpendíti ezt a kérdést, utalva egy adatra, amelyhez hasonló megakadás (217/18) itt is található. Ez azonban még nem elegendő bizonyíték. Ráskay továbbra is őrzi a titkát, bár a latinul tudás szociokulturális háttérétől, habitusától nem lenne idegen.

HIVATKOZÁSOK

- Benkő Loránd 1957: *Magyar nyelvjárástörténet* (Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek), Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bognár András – Levárdy Ferenc 1960: *Példák Könyve 1510* (Codices Hungarici IV.), Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Gósy Mária 1999: *Pszicholingvisztika*, Budapest, Corvina Kiadó.
- Gósy Mária 2002: A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában, *Magyar Nyelvőr* **126**, 192–203.
- Gósy Mária szerk. 2004: *Beszédkutatás. „Nyelvbotlás”-korpusz, tanulmányok*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Haader Lea – Papp Zsuzsanna 1994: *Horvát-kódex 1522* (Régi Magyar Kódexek 17.), Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Haader Lea 2008: A Nyulak szigeti kódexmásoló műhely két korszakáról, in Büky László, Forgács Tamás, Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, 51–60.
- Haader Lea 2009: Írásbeli megakadásjelenségek történeti pszicholingvisztikai szemszögből, *Magyar Nyelvőr* **133**, 48–65.
- Komlóssy Gyöngyi 1990: *Domonkos-kódex 1517* (Régi Magyar Kódexek 9.), Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Lengyel Zsolt 1999: *Az írás: kezdet – folyamat – végpont. Az írástanulás pszicholingvisztikai alapjai*, Budapest, Corvina Kiadó.
- Papp Zsuzsanna 2001: A kódex másolóinak írása és hangjelölése, in Haader Lea – Papp Zsuzsanna: *Gömör-kódex 1516* (Régi Magyar Kódexek 26.), Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Szabó Dénes 1959: *A magyar nyelvemlékek* (Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek), Budapest, Tankönyvkiadó.